

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкриваються структура екологічної культури та її змістове наповнення як складника професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів.

Ключові слова: екологічна культура, структура екологічної культури, еколого ціннісні орієнтації вчителя початкових класів.

У зв'язку з об'єктивними процесами, які відбуваються в соціально-економічному житті України, екологічна підготовка майбутнього вчителя початкових класів має розглядатись як обов'язковий чинник його професійної кваліфікації. Це виявляється в удосконаленні всіх компонентів педагогічного процесу вищого навчального закладу, створенні умов для забезпечення якісно нового розуміння місця особистості в системі "людина-природа-суспільство" на засадах гуманізму й духовності.

Проблема екологічного виховання знайшла досить широке висвітлення в педагогічній теорії та практиці. Гносеологічним основам її розв'язання присвячено роботи М. Дробнохота, В. Коменської, М. Громової, Т. Чурилової та ін. Сутність екологічної культури, її характерні особливості розкриваються в працях Е. Гірусова, С. Дерябо, А. Захлебного, Г. Ільїної, І. Суравегіної, Л. Печко. Місце екологічної культури в системі загальнолюдської культури знайшло відображення в дослідженнях О. Вербицького, А. Голова, Б. Лихачева, А. Лукянова, М. Моїсеєва, А. Урсул, А. Фалеева. Психологічним аспектам формування екологічної культури присвячені роботи І. Белавіної, С. Глазачева, М. Вересова, Н. Дежнікової, С. Дерябо, В. Ясвина та інших. Аксиологічним підходам до організації виховного процесу – праці С. Алексєєва, В. Бакірова, Г. Костецької, Н. Назарової, М. Нікандрова. Засоби формування світоглядних позицій особистості висвітлено в публікаціях Т. Біленко, І. Зязюна, Г. Пустовіта, О. Рижикової, В. Соколова, А. Степанюк та інших. Інтеграції екологічних понять у сучасних напрямках виховання присвячено дослідження А. Некоса, Ю. Шуйського, С. Шмалей.

Водночас переважна більшість досліджень стосується загальної середньої освіти. Типовим недоліком є відсутність цілісного підходу до екологічної культури як інтегрованого особистісного утворення. У традиційних моделях екологічної освіти передбачається насамперед формування суми відповідних знань, відношень, діяльності й недостатньо береться до уваги розвиток аксіологічної основи екологічної підготовки майбутніх фахівців. Взаємозв'язки між екологічною освітою та екологічними цінностями залишаються фактично невивченими.

Проблема розвитку екологічного виховання майбутнього педагога на засадах аксіології представляє інтерес не тільки у зв'язку із загальноновизначеною її актуальністю, а й у контексті реформування національної системи освіти, компетентісно орієнтованого підходу до загальноосвітньої та професійної підготовки індивіда. Визначення компетентності як "еталонної мети розвитку, досягнення якої забезпечує успішність діяльності дорослої людини в умовах, що змінюються", вимагає принципово нового бачення кінцевої мети результатів вищої школи. Складність поняття професійної-екологічної компетентності передбачає умотивоване оволодіння такими її складниками, як знання, пізнавальні й практичні навички, відношення, емоції, цінності та етика, мотивація.

Метою статті є обґрунтування змістового наповнення екологічної культури майбутнього педагога початкової ланки освіти.

Як відомо, термін "культура", походить від латинського "cultura" і є семантично неоднозначним і багатозмістовним. У давні часи він найчастіше вживався для позначення сільськогосподарської діяльності людини або ж виховання та навчання дітей. Із часом цей термін набув універсального значення й синтезує атрибутивну ознаку людини [4, с.13]. У сучасний період культура відноситься до терену певних способів організації та розвитку людської життєдіяльності, представленої в продуктах матеріальної та духовної праці, у системі соціальних норм та настанов, у духовних цінностях, у сукупності ставлення людини до природи, до інших людей, до себе самої.

Взаємовідносини людини й навколишнього середовища набувають у наш час великої практичної значущості. На тлі існуючих екологічних проблем суспільство володіє всіма передумовами для свідомої реорганізації своїх відносин з навколишнім середовищем. При цьому відомо, що рівень екологічної культури суспільства значно відстає від темпів цивілізації. Розв'язання екологічної кризи неможливе без глибокого, усебічного наукового аналізу та налагодження гуманних взаємин у системі "людина – природа – суспільство". Розробка соціально-педагогічного аспекту взаємодії та взаємовпливу людини і природи вимагає не тільки вивчення й урахування основних об'єктивних законів, виявлення динаміки, механізмів і тенденцій розвитку такої взаємодії, а й виховання людини. Саме людський фактор, і зокрема соціально-економічні умови, висувають нові завдання, спрямовують науковий пошук на осмислення шляхів забезпечення оптимального співіснування людини й довкілля. У концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні підкреслюється необхідність забезпечення підготовки молодого покоління, спроможного вивести людство зі стану глибокої екологічної кризи, в якій воно опинилося через незнання або ігнорування законів взаємовідносин суспільства й природи, споживацьке ставлення до неї [3]. Звідси, формування екологічної культури особистості, як форми регуляції взаємодії людини з природою, зміст якої, організований на загальнолюдських цінностях, ідеї гуманізму, демократії, має спрямовуватися на вдосконалення самої людини й носити міжнаціональний характер.

Водночас, на нашу думку, розвиток екологічної культури як якісного нового стану загальної культури, має, насамперед, пов'язуватися з ціннісною сферою, де стратегічним її орієнтиром є дії на благо суспільства й навколишнього середовища. При цьому морально-екологічний імператив у життєдіяльності, за визначенням

Г.Коджасперової, є основним орієнтиром у розвитку особистості [2, с.40].

Звідси предметом дослідження екологічної культури є моральні норми й моральність поведінки у сфері відносин людина-суспільство-природа, фундаментальні, базові взаємини людини й природи. Понад те, принцип формування стійкої природоохоронної домінанти в ієрархії ціннісних орієнтацій закладено в самій сутності морального виховання людини, що знаходить віддзеркалення в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Ще В. Вернадський підкреслював: "Найголовнішим питанням є питання етичні, питання про те, як слід поводитися за тих або інших умов життя" [1, с.386]. Отже, моральною може вважатися тільки така діяльність, яка розглядається як культура зусилля, чиненого людством (народом, людиною) заради збереження навколишнього середовища, Землі й повноцінного самоіснування. Екологічна культура приписує конструктивний діалог різноманітних національних екологічних культур, об'єднаннях спільністю стратегічного буття і цілісністю планети Земля.

Гармонію взаємодії людини й природи в контексті духовної культури не можна розглядати, не звертаючись до національних духовних цінностей. В Україні, як відомо, історично склалася унікальна екологічна традиція діалогу природи і людини, що йде у глибину віків. Це зокрема підкреслено поважне ставлення до рідної землі, родини, природи. У менталітеті українця природа була матір'ю, божественним початком, тому він любив і шанував її. Усе, що створювала людина, вона створювала за законами природи, гармонії і краси.

Аналіз сучасних підходів до проблем екологічної освіти й виховання показує, що вдосконалення цього процесу йде шляхом поглиблення знань про сутність природних явищ, визнання міждисциплінарної, системоутворювальної ролі екологічної освіти, що визначає нову утворювальну парадигму. У системі практичних цілеспрямованих педагогічних впливів "екологічна освіта" й "екологічне виховання" – рівноцінні й самоцінні категорії, що мають свою специфіку й відіграють особливу роль у розвитку екологічної культури особистості. Насамперед, вони пов'язують процес екологічного виховання майбутнього педагога з оперуванням системою понять "цінність-ставлення-діяльність", а за допомогою екологічної освіти формується свідомість та оперування системою понять "свідомість-мислення-знання-діяльність".

Основою єдиного еколого-орієнтованого освітньо-виховного процесу має стати глибоке усвідомлення принципу єдності людини й природи як взаємозалежних і взаємодіючих частин єдиного цілого в біосфері. Щодо навчання, то воно може й повинне носити цілісний, освітньо-виховний характер. Природно, крім засвоєння певної суми знань, умінь і навичок, навчання здійснюється через оцінку одержуваних знань із позицій їх екологічної значимості, переходить у сферу особистісного еколого-оцінного ставлення, формує екологічне мислення, створює образ майбутньої особистої взаємодії з природою.

Методологія культурологічного підходу до аналізу екологічної культури забезпечує її цілісний розгляд, дає можливість розробляти нові її аспекти. Екологічна культура є якісним компонентом духовної культури, що виражає гармонію взаємодії людини й природи з метою збереження як цілісності людини, так і саморегульованих можливостей природи. Виступаючи в єдності, аксіологічний і культурологічний принцип формування екологічної культури дозволяють зробити висновок про те, що екологічна культура майбутнього вчителя може розвиватися тільки в єдиному освітньо-виховному процесі ВНЗ.

Формування екологічної культури студентів вимагає чіткого розуміння її структури. Поняття "структура екологічної культури" (з латинського structure – будувати, споруджувати) можна визначити як "будову і внутрішню форму організації системи, як єдність стійких, закономірних зв'язків між її елементами". К. Платонов уточнює, що "структура – це не тільки зв'язок між її елементами, а їх всебічні зв'язки" [5, с.23]. Процес, умови та засоби формування професійної культури майбутнього спеціаліста вивчали А. Вербицький, В. Войтко, І. Зверев, М. Корнев, Б. Культураєв, Н. Лисенко, Н. Максимчук, Г. Оботурова, І. Суруєгіна, Г. Тарасенко, В. Сухомлинський, С. Сухорукова, Г. Шевченко, А. Шульженко та інші. Більшість дослідників, розглядаючи феномен екологічної культури, спираються на підсистемні поняття, у ролі яких виокремлюються: екологічне мислення, екологічна свідомість, ставлення, екологічна діяльність. Іншими словами, екологічна культура трактується як широка інтегративна якість особистості. Покомпонентний аналіз екологічної культури передбачає з'ясування таких її аспектів, як надбання знань, умінь і досвіду вирішення екологічних проблем, передбачення можливих наслідків природокористувальної діяльності, потреби в постійному спілкуванні з довкіллям, а також особистої участі в природоохоронному процесі (В. Вронський, А. Захлебний, Н. Ігнатова, Є. Ногтева, Н. Лисенко, А. Лук'янова, В. Мамедов, А. Печчеї та ін.).

Провідним у структурі екологічної культури, на думку авторів, є еколого-ціннісні орієнтації, що виникають у результаті "присвоєння" студентом екологічних цінностей. Понад те, ціннісна сфера визначає її цілісність і спрямованість особистості, забезпечує усвідомлене її ставлення до екологічних цінностей, засноване на розумінні загального взаємозв'язку й взаємозумовленості всього, що існує на Землі.

Відзначаючи складність структури феномена культури, необхідно підкреслити, що в її формуванні першорядне значення має екологічне ставлення як показник екологічно вихованої людини, життєва позиція, відповідальність за своє майбутнє. Обізнане відношення до екологічної діяльності, реалістичність свого образу є індикатором висококваліфікованого фахівця.

Результати нашого дослідження переконують, що реалізація стратегічних завдань екологічного виховання студентської молоді має здійснюватися поетапно шляхом вирішення освітніх, виховних і розвивальних завдань і ґрунтуватися на наступних вихідних положеннях:

- неперервність, системність і систематичність формування екологічної культури;
- забезпечення наступності між окремими ланками освіти;
- міждисциплінарний підхід до формування екологічної культури через інтеграцію екологічних знань, їх логічне підпорядкування основній меті освіти;
- розгляд екологічних проблем на глобальному, національному і краєзнавчому рівнях;
- спрямованість навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію стосунків з

навколишнім світом;

- формування моральних загальнолюдських якостей, оцінно-критичного мислення, емоційно-художнього сприйняття довкілля, засвоєння правових норм поведінки.

Таким чином, екологічна культура є цілісним особистісним утворенням, що має складну динамічну будову: потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, спеціальні знання, уміння й навички, здатність до рефлексії і професійного самовдосконалення. Екологічна культура випускника педагогічного ВНЗ розуміється нами як інтегрована категорія, що включає комплекс психолого-педагогічних якостей особистості, що знаходиться у відповідному співвідношенні й реалізується через аксіологічні переконання в активну природоохоронну діяльність.

Провідним напрямом екологічної освіти має бути формування ноосферного світогляду, розуміння майбутніми спеціалістами взаємозв'язку всієї палітри навчальних дисциплін, єдності навчання і виховання для досягнення одного з ключових завдань вищої школи – підготовки професіонала з високим рівнем сформованості екологічної культури. Цьому має сприяти розробка та запровадження науково обґрунтованої технології формування цього особистісного новоутворення випускника вищого педагогічного навчального закладу. *Розв'язанню зазначеної проблеми будуть присвячені наші подальші наукові розвідки.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И.Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 519 с.
2. Коджасперова Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджасперова, А.Ю. Коджасперов. – М.: Изд. Центр "Академия", 200. – 176 с.
3. Концепція неперервної екологічної освіти та виховання в Україні (Проект). – Київ: Освіта, 1995. – № 14. – С.2-17, 20-21.
4. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика [Навчальний посібник] / В.С. Крисаченко. – К.:Заповіт, 1996. – 352 с.
5. Платонов К.К. О системе психологии / К.К. Платонов. – М.: Мысль, 1972. – 216 с.

Подано до редакції 10.06.11
